

**महात्मा ज्योतिबा फुले जलभूमी संधारण
अभियान स्थापन करण्याबाबत.**

महाराष्ट्र शासन
ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग,
शासन निर्णय क्र. जलसं-२००२/प्र.क्र.५८९/जल-१९,
दिनांक - २८ फेब्रुवारी २००२.

प्रस्तावना:- राज्यातील पर्जन्याधारित कोरडवाहू शेतीची पाणलोट व जलसंवर्धन माध्यमातून जलसिंचन उपलब्धता वाढविण्यासाठी, अत्यंत मूल्यवान असे पाणी व माती यांचे संवर्धन करून, राज्यातील पडोके जमिनीचा विकास, रोजगार उपलब्धतेन वगळ पर्यायाने कृषि उत्पादनात वाढ करून मौल्यवान भूसंपत्तीमध्ये स्थायी स्वरूपाची सुधारणा करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती. याबाबत सर्वेधाने विचार करून शासनाने महात्मा ज्योतिबा फुले जलभूमी संधारण अभियानाची राज्यामध्ये अंमलबजावणी करण्याचा निर्णय घेतलेला आहे.

शासन निर्णय:- महात्मा ज्योतिबा फुले अभियान खालील प्रकारे राबविण्याचा शासनाने निर्णय घेतलेला आहे.

महात्मा ज्योतिबा फुले जल भूमी संधारण अभियान

उद्दिष्टे :-

- राज्यातील पर्जन्याधारित कोरडवाहू शेतीची पाणलोट व जलसंवर्धन माध्यमातून जलसिंचन उपलब्धता वाढविणे.
- राज्यातील पडोके जमिनीचा विकास रोजगार व उपलब्धता वाढविणे.
- जलसाक्षरता बळकट राबविणे. पाण्याचा योग्य वापर, पाण्याचे पुनर्भरण व पाणी बाबविणारी विविध पद्धती, जमीन धूप नियंत्रण प्रकार याबद्दल राज्यभर विविध स्तरावर जनजागृती लोकशिक्षण मोहीम, कार्यशाळा व प्रशिक्षण या माध्यमातून राबविणे.
- जल व भूमी संधारणामध्ये स्थानिक स्वराज्य संस्था, जिल्हा परिषद, पंचायत समित्या, ग्राम पंचायती तसेच स्वयंसेवे संस्था यांना या कार्यक्रमाचे नेतृत्व घेण्यास प्रोत्साहन देऊन त्यांच्या कार्यक्रमात शासनाचा सहभाग ही संकल्पना राबविणे.
- विविध लघु पाटबंधारे प्रकल्पांमध्ये पाणी वापर संस्था स्थापन करून पाण्याचे व्यवस्थापन संबंधित संस्थांकडे हस्तांतरित करणे. राज्यातील पिण्याच्या पाण्याची गंभीर टंचाई या सत्रावेळी भात करण्यासाठी सर्व पिण्याच्या पाणळीचे स्वोत पारंपारिक व अपारंपारिक माध्यमातून बळकट करणे.

कालावधी :- ह्या अभियानाचा कालावधी दोन वर्षांचा राहिल.

कामे :- पिण्याच्या पाण्याचे स्वोत संबंधितासाठी पारंपारिक नालाबंदी, गोंबियन बांधारे, बनराई बांधारे इत्यादी तसेच भूजल सर्वेक्षण यंत्रणेने विकासीत केलेले अपारंपारिक तंत्रज्ञान (बीबीटी, फॅब्रिकर सील सिमेंटेशन , बोअर न्हास्टीग , यासारखी कामे पारंपारिक तलावातील गाळ काढणे व डागडुजी करणे , पाझर तलावाची विशेष दुरुस्ती व बळकट करणे , नालाबंदीचे विशेष दुरुस्ती, पाझर तलाव गाळ तलाव नालाबंदी व जलसंधारणाची इतर नवीन कामे ज्या भागात पाणी टंचाई परिस्थिती वारंवार उद्भवते त्या भागात योग्य जागा उपलब्ध असल्यास व ही कामे दोन वर्षांत पूर्ण

होण्यासारखी असल्यास ती देखील घेण्यास हरकत नाही परंतु या अभियानाचा भर हा जून्या जल स्रोताच्या बळकटीकरणामवरच आहे.

पारंपारिक जलस्रोत बळकटीकरण :-

गेल्या २०-३० वर्षांमध्ये विविध योजनांतर्गत घेतलेले (पाझर तलाव, वनराई बंधारे, लघु पाटबंधारे तलाव, कच्चे बंधारे, नाला बंडींग व सांडवा फुटपूट दुरुस्ती) गांवातलाव यांच्यामध्ये असलेला गळ काढणे व आवश्यक अशी विशेष दुरुस्ती करणे.

पश्चिम घाटामध्ये सहयाद्रीच्या पांन्ही बाजूला भरपूर पर्जन्यमान असूनसुद्धा ज्या गावांना पिण्याच्या पाण्याची टंचाई असते अशा ठिकाणी वरच्या भागामध्ये गावतळी, के.टी.वेअर, साठवण बंधारे, वळण बंधारे घेण्यात यावेत. यामध्ये समपातळी वरसुद्धा समाविष्ट आहे.

कोल्हापूर तथा लघु पाटबंधा-यांची विशेष दुरुस्ती व स्तंभकारी संस्था स्थापन करणे.

राज्यातील पाणलोट विकासाची अपुरी कामे प्राधान्याने पूर्ण करून राज्यातील प्रत्येक तालुक्यात पाणलोट विकासाची उत्तम प्रात्यक्षिके तयार करणे.

खजगी पडिक क्षेत्रातील वृक्ष लागवड तसेच समपातळी वर तंत्रज्ञान मोठ्या प्रमाणात राखविणे.

नियोजन, अंमलबजावणी व सन्निधंत्रण :-

या अभियानाचे नियोजन, अंमलबजावणी व सन्निधंत्रणासाठी राज्य स्तरावर सुकाणू समिती स्थापन करण्यात यावी. या सुकाणू समितीमध्ये मा. मंत्री (जलसंधारण) अध्यक्ष, मा.मंत्री (रोहयो), मा.मंत्री (कृषि), मा.मंत्री (ग्राम विकास), मा. राज्यमंत्री (जलसंधारण), मा.मोहन धारिया, मा.कि.बा.हजारे, डॉ.जयंतराव पाटील, विजय अण्णा बोराडे हे सदस्य राहतील. या समितीवर मा.मुख्य सचिव, सचिव (वन), सचिव (ग्रामविकास), सचिव (अन्न व नागरी पुरवठा), सचिव (कृषि), हे विशेष आमंत्रित असतील. सचिव (जलसंधारण) हे या सुकाणू समितीचे सदस्य सचिव व निमंत्रक राहतील.

विभागीय स्तरीय समिती :-

विभागीय पातळीवर मा. आयुक्त, महसूल हे या कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन व सन्निधंत्रण करतील. या समितीमध्ये सह संचालक (कृषि), सह संचालक (सामाजिक वनीकरण), अधीक्षक अभियंता (लघु पाटबंधारे), विशेष कार्य अधिकारी (रोहयो), उप आयुक्त (रोहयो), वन संरक्षक, उप संचालक, भूजल सर्वेक्षण हे असतील. या समितीचे निमंत्रक म्हणून उपायुक्त (विकास) राहतील.

जिल्हा स्तरीय समिती :-

जिल्हा स्तरावर जिल्हाधिकारी सुकाणू समितीचे अध्यक्ष राहतील. मुख्य कार्यकारी अधिकारी सह अध्यक्ष, सदस्य, प्रवक्तृ संचालक, जिल्हा ग्रामीण विकास अधिकारी, उप जिल्हाधिकारी (रोहयो), जिल्हा पुरवठा अधिकारी (डीएसओ) अधीक्षक कृषि अधिकारी, उप संचालक सामाजिक वनीकरण, कार्यकारी अभियंता, लघु पाटबंधारे, जिल्हा परिषद व स्थानिक स्तर, जिल्हा भूजल सर्वेक्षक, वन संरक्षक, उप वन संरक्षक हे राहतील. जिल्हा स्तरावरील सर्व यंत्रणा हो प्रशासकीयदृष्ट्या जिल्हाधिकारी व मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांना या कार्यक्रमासाठी जबाबदार

आहेत. या कार्यक्रमाचे प्रशासकीय नियंत्रण जिल्हाधिका-यांचे राहिले व याबाबत योग्य ती प्रशासकीय शिस्तमंगाची कारवाई करण्याचे सुद्धा अधिकार जिल्हाधिका-यांना राहतील.

अ) दोन वर्षांच्या कृति आराखड्यास सुकाणू समितीने मंजूरी द्यावी.

ब) विविध कामांना प्रशासकीय मंजूरी - स्वोत्तानुसार त्या त्या यंत्रणेने मंजूरी द्यावी. उदा. संपूर्ण ग्रामीण रोजगार योजनेतील कामे आराखडे करून त्याला प्रशासकीय मान्यता देणे हे काम जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा करेल. रोजगार हमी योजने अंतर्गत घेतलेली कामे जिल्हाधिकारी यांचेमार्फत करण्यांत येतील.

अंमलबजावणी यंत्रणा :-

या अभियानाच्या अंमलबजावणीसाठी जिल्हा स्तरीय यंत्रणांची सेवा अधिग्रहण केली जाईल. त्यासाठी ग्रामध्ये कोणत्या यंत्रणेला कोणते काम द्यावे या विषयी पूर्ण अधिकार हा सुकाणू समितीला राहतील. सोपविलेल्या कामा संबंधी ती यंत्रणा जिल्हाधिकारी तथा अध्यक्ष सुकाणू समिती यांना जबाबदार राहिल. या कामाचे सर्व अधिकार जिल्हा स्तरीय सुकाणू समितीकडे असल्यामुळे या कार्यक्रमाच्या नियोजनात, अंमलबजावणी व सैनियंत्रणामध्ये सर्व संबंधित यंत्रणांचे सहकार्य व सहभाग आवश्यक राहिल. या संबंधी सुकाणू समितीने सोपविलेल्या कामात कोणत्याही प्रकारची अकार्यक्षमता, कर्तव्यच्युती व टाळाटाळ केल्यास संबंधित यंत्रणावर विभागीय चौकशी करण्याचे अधिकार सुद्धा सुकाणू समितीच्या अध्यक्षांना राहतील.

ग्राम पातळीवर ग्राम पंचायत / स्वयंसेवी संस्था यांना कामाची अंमलबजावणी सोपविण्याचे प्रामुख्याने धोरण स्वीकारण्यात यावे यासाठी विशेष प्राधान्य देण्यात यावे.

ग्राम पातळीवर अशा कामावर देखरेख ठेवण्यासाठी सैनियंत्रण दक्षता समिती नेमण्यात यावी व या समितीमध्ये महिला सदस्य, अनुसूचित जाती व जमाती मधील एक प्रतिनिधी असावा.

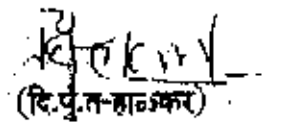
परिष्कारण :-

या अभियानांतर्गत निवडलेल्या विविध कामांची अंदाजपत्रके तयार करून त्यास तांत्रिक मान्यता देणे तसेच कामाची अंमलबजावणी परिष्कार व सैनियंत्रण या बाबी संबंधित यंत्रणांच्या राहतील. यामध्ये ग्राम पंचायत / स्वयंसेवी संस्था यांनी हाती घेतलेल्या कामामध्ये तांत्रिक मार्गदर्शन करणे हे यंत्रणांकडे सोपविण्यात यावे.

निर्घाचे नियोजन :-

हा कार्यक्रम केंद्र शासनाच्या संपूर्ण ग्रामीण रोजगार योजना / अलस्रोत बळकटीकरण योजना / अप्रार्थन प्रकल्प विकास कार्यक्रम तसेच राज्याच्या रोजगार हमी योजना यामधून राबविण्यांत येईल. काही ठिकाणी आवश्यक असल्यास संबंधित विभागानी आपले नियोजनांतर्गत निधी कुशल कामासाठी उपलब्ध करून द्यावा.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नाधाने,

(दि.पू.त-राज्यकर)

उप सचिव, महाराष्ट्र शासन